

А. С. Кобець,

к. т. н., проф., ректор, Дніпропетровський державний аграрний університет

ГРАНИЧНА КОРИСНІСТЬ СПОЖИВАЧІВ ОСВІТИ ЯК ПРИРІСТ ВИМІРНИХ ЗНАНЬ І ВМІНЬ У ДЕРЖАВІ

Обґрунтовано схему репродуктивної освітньої системи з фіксованим обсягом попиту та пропозиції виробництва освітніх послуг. Визначено граничну суспільну корисність щодо збільшення кадрового й освітнього потенціалу суспільства.

The chart of the product educational system is grounded with the fixed volume of demand and supply of production of educational services. A marginal public utility is certain in relation to the increase of skilled and educational potential of society.

Ключові слова: вища школа, державне управління, освітня сфера, ринковий механізм, ринкове середовище, удосконалення структури.

ВСТУП

Аналіз ролі держави в удосконаленні структури вищої школи в Україні як об'єкта управління з моменту становлення її незалежності з певною мірою ретроспективності дозволяє зробити висновок про те, що системних властивостей вища освіта як об'єкт державного управління набуває тільки у взаємодії з державною владою, що ініціює реформи, визначає її цілі, завдання і стратегію розвитку.

Держава функціонує в ринковому середовищі, випробовуючи вплив закономірностей ринкового обміну. Її участь в економічному житті суспільства поширюється, головним чином, на ті галузі, де вільна дія ринкових сил не забезпечує оптимального розміщення й використання ресурсів. Такі галузі й становлять суспільний запит, дозволяє іменувати суспільний сектор економіки інституціональним. За допомогою інституціонального сектора держава вирішує два типи завдань. До першого типу відноситься Парето-ефективний розподіл ресурсів в умовах провалів ринку, до другого — перерозподіл доходів відповідно до принципів соціальної справедливості.

Наявність провалів ринку в сфері обміну освітніх благ пояснюється їхнім специфічним характером. Імовірнісний характер соціально-економічних процесів у освітній сфері характеризується високим рівнем невизначеності. Це пов'язано з процесами інтелектуалізації людської діяльності. Чим більше значення має творчий аспект трудової й підприємницької діяльності, тим менш передбачувана оцінка її результатів за допомогою ціноутворення, що надає даній сфері характер "чорної скриньки".

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналіз наукових досліджень свідчить про наявність значної кількості праць вітчизняних і зарубіжних авторів, що

стосуються державної освітньої політики й управління освітою, зокрема праці В. Андрущенко, В. Астахової, Т. Боголіб, В. Вікторова, Н. Внукової, М. Згуровського, І. Каленюка, С. Кіндзерського, В. Кременя, Т. Заяць, Н. Нижник, С. Ніколаєнка, П. Скотта, Т. Фінікова, К. Ярьська, а також деякий власний нагромаджений досвід з досліджуваного питання. Пошук ефективних механізмів державного управління реформування вищої освіти є предметом постійної уваги теоретиків і практиків.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— обґрунтувати схему репродуктивної освітньої системи з фіксованим обсягом попиту та пропозиції виробництва освітніх послуг;

— визначити граничну суспільну корисність щодо збільшення кадрового й освітнього потенціалу суспільства.

РЕЗУЛЬТАТИ

Спроби прямого переносу найпростішої моделі ринку в сферу суспільних благ неправомірні. В ситуації освіти причиною цього стають наступні особливості даної сфери.

1. "Природна монополія" освітніх послуг. Її джерело — локальний характер даних ринків, унікальність інтелектуальної продукції, переваги концентрації, нетранспортабельність послуг. При цьому характер природної монополії в галузі освіти визначає тривалість і персоналізований характер відносин, що робить невігдним заохочення конкуренції [2, с. 70]. Оптимальна за Парето аллокація (міжгалузевий розподіл факторів виробництва й розподіл благ між індивідами) виникає тільки на конкурентних ринках. Оскільки ринковий механізм сам по собі не виключає можливості виникнення монополій, а в міру розвитку технічного прогресу постає все більше об'єктивних і суб'єктивних передумов монополізації виробництва, то до числа найважливіших економічних завдань держави ставляться антимонопольна політика й регулювання діяльності природної монополії. Основними економічними інструментами впливу держави на діяльність природних монополій є податки й дотації.

2. Для ефективного функціонування ринкового механізму необхідно, щоб ринкова ціна, з одного боку, відбивала

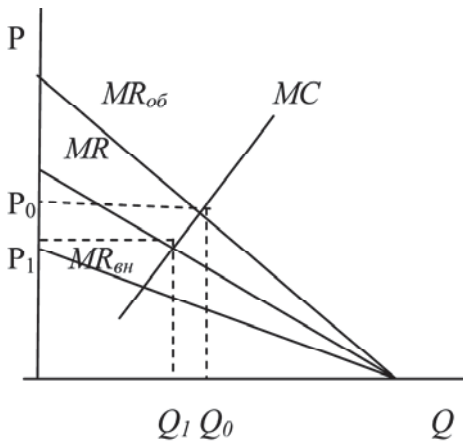

Рис. 1. Види рівноваги на ринку освітніх послуг

всі витрати, що виникають у господарстві у зв'язку з виробництвом певного блага, а з іншого — характеризувала всю корисність, яку отримують споживачі від даного блага. Насправді при виробництві й споживанні благ часто виникають зовнішні ефекти, що не знаходять відбиття в цінах. Щоб з позицій суспільства оцінити економічні результати певного виду господарської діяльності, необхідно до приватних витрат і доходів додати зовнішні витрати й вигоди [3, с. 190].

За наявності зовнішніх витрат у нерегульованому ринковому господарстві буде вироблятися й споживатися продукції більш оптимального для суспільства обсягу. Коли виробництво продукції супроводжується зовнішньою вигодою (ефект позитивного "переливу корисності" — корисний ефект послуги або витрати по її наданню не повністю отримують безпосередні учасники ринкових угод, отже, не одержують адекватну оцінку), тоді випуск, зумовлений ринком, не досягає оптимальних з погляду суспільства розмірів.

Якщо благо виробляється індивідом або продається на ринку, а позитивні зовнішні ефекти не інтерналізовані не трансформовані у внутрішні, його виробництво буде недостатнім й обсяг пропозиції такого блага на ринку буде менше ефективного.

Варто розрізняти приватні й суспільні блага. Характеристиками, що конституують приватні блага, виступають дві властивості: з одного боку, вони є об'єктом конкуренції споживачів (приватні блага "конкурентні"), з іншого боку, для тих споживачів, які не готові заплатити за їхнє володіння ринкову ціну, вони недоступні (приватні блага "вийняті"). Більшість економічних благ є приватними. Але, крім них, існують "неконкурентні" і "невиключені" блага, які на-

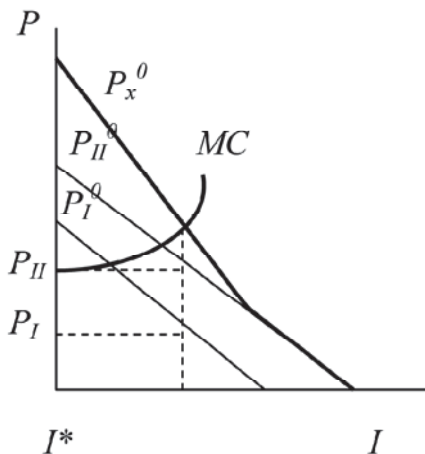

Рис. 2. Графік сумарного попиту на суспільне благо

зиваються "суспільними". Так, прослуховування радіопередачі одним власником радіоприймача не заважає слухати цю ж передачу всім іншим радіоаматорам (радіотрансляція "неконкурентна"). З іншого боку, у радіостанції немає можливості перешкодити комусь користуватися її послугами на тій підставі, що він не оплатив їх (радіотрансляція "невиключена"). Класичними прикладами суспільних благ служать установлення й підтримка суспільного правопорядку, забезпечення національної безпеки, будівництво й експлуатація маяків і ін. "Невиключеність" суспільних благ приводить до того, що їхнє виробництво не може бути організоване на ринкових основах. Відшкодувати витрати виробництва суспільних благ можна лише за допомогою системи оподаткування й державного фінансування.

Крім суто приватних і суто суспільних благ існують проміжні (змішані) блага, що не мають повною мірою ні властивостями приватних, ні властивостями суспільних благ.

Чисті суспільні блага мають три характерні риси [1, с. 69]:

- невибірковість і незмінність в процесі споживання;
- неможливість виключення в процесі споживання;
- широкий спектр корисності, позитивних зовнішніх ефектів.

Суперечлива природа чистих суспільних благ дає основу для колізії між індивідуальними й суспільними, миттєвими й довгостроковими перевагами відносно їх споживання й використання. Навіть за відсутності попиту для забезпечення позитивного суспільного ефекту його споживання — ринковий механізм, відбиваючи приватні інтереси індивіда, занижує попит на суспільне благо й не стимулює його виробництво в необхідному обсязі. Держава змушена вживати заходів або для збільшення попиту, або для збільшення пропозиції, або виступаючи в ролі виробника відповідного суспільного блага. Тому забезпечення такими благами, внаслідок їхньої важливості для суспільства, часто здійснюється винятково урядом, а витрати фінансуються за рахунок податків, а не з доходів від продажу цих благ на ринку.

Неокласичний економічний аналіз прирівнює граничну суспільну корисність кожної одиниці чистого суспільного блага до суми граничних корисностей для всіх споживачів. Отже, кожна додаткова одиниця суспільного блага принесе користь не одному, а всім споживачам. При цьому ефективний випуск чистого суспільного блага відповідає обсягу, за якого гранична суспільна корисність дорівнює граничним суспільним витратам. Останні, аналогічно граничним суспільним витратам виробництва чистих благ, являють собою вартість ресурсів, необхідних для одержання додаткової одиниці блага. Дане ствердження може бути виражене загальною формулою умови ефективності для чистого суспільного блага [1, с. 68]:

$$MSC=MSB=\sum MB,$$

де MSC — граничні суспільні витрати виробництва одиниці блага;

MSB — гранична суспільна корисність блага;

$\sum MB$ — сума граничних корисностей, що одержуються кожним споживачем цієї додаткової одиниці.

За критерієм зовнішнього ефекту освіта — це позитивне соціально значиме благо. Освіта як сфера нематеріального виробництва суспільного багатства має специфічну цінність для різних економічних суб'єктів і, як більшість ринків соціальної сфери, відноситься до категорії виробників "суспільних товарів", або суспільних благ [4, с. 139]. Це ускладнює оптимальний розподіл ресурсів, робить фактично неможливим досягнення Парето-ефективності. Суспільний, соціальний ефект освіти ширше, ніж суми ефектів окремих споживачів освіти. Дана ситуація показана на рис. 1. Допустимо, що зображена на ньому лінія MR характеризує готовність абітурієнтів платити за навчання у вузі. Вона

виражає граничну корисність навчання для бажаючих вчитися. Але, крім індивідуальної корисності, освіта молоді має й суспільну корисність.

Пряма $MR_{об}$ відображає зміну суспільної граничної корисності навчання студентів. Без субсидій держави в розглянутому випадку будуть учитися Q_0 студентів, у той час як з позицій суспільства оптимальне число студентів дорівнює Q_r .

Властивість "несуперництва" (можливість використання того самого блага декількома споживачами) і "невиключеності" (неможливість при розумному рівні витрат контролювати доступ до послуги) у споживанні благ в освітній сфері мають змішаний характер, колективне споживання поєднується з невиключеністю в обмеженому ступені.

Ефект "інформаційної асиметрії" і дефіциту інформації: складність об'єкта обміну, індивідуальний характер його корисних властивостей, тривалість прояву корисного ефекту й складність його оцінки ускладнює допущення повноти інформації.

Наявна, нехай і неповна, інформація доступна виробникові й споживачеві нерівною мірою. По-перше, через нематеріальну сутність освіти до початку її споживання ухвалити рішення щодо вибору можна, керуючись лише інформацією про репутацію постачальника й імідж організації, а також про відповідність послуги поточній кон'юктурі, а не про її реальну якість. По-друге, споживач найчастіше не здатний об'єктивно оцінити корисність освіти, отже, визначити її цінність.

Виробництво й розподіл приватних благ є Парето-оптимальними, якщо гранична норма заміщення будь-якої їхньої пари однакова у всіх споживачів і дорівнює граничній нормі продуктової трансформації цих благ. Показником того, що при виробництві суспільних благ використовується Парето-оптимальний обсяг ресурсів, є рівність:

$$MRS_{za}^I + MRS_{za}^2 + \dots + MRS_{za}^N = MRT_{za} \quad (1),$$

де Z — суспільне благо; A — приватне благо.

Інакше кажучи, сума граничних норм заміщення (MRS) приватного блага суспільним всіх членів суспільства повинна рівнятися граничній нормі продуктової трансформації (MRPT) цих благ. Доказ даного твердження для двох індивідів, що споживають один вид приватного й один вид суспільного блага, можна здійснити в такий спосіб. Нехай:

$$MRS_{za}^I = 0,25; MRS_{za}^2 = 0,5; MRPT_{za} = 1.$$

Це означає, що добробут споживача I не зміниться, якщо йому замість 1 од. суспільного блага дати 0,25 од. приватного блага, а добробут споживача II збережеться на колишньому рівні, якщо замість 1 од. суспільного блага він одержить 0,5 од. приватного блага. У цілому для компенсації скорочення виробництва суспільного блага на 1 потрібно мати 0,75 од. приватного блага. Гранична норма продуктової трансформації показує, що при існуючій технології за рахунок скорочення виробництва суспільного блага на 1 од. можна збільшити випуск приватного блага теж на 1 од., що на 0,25 од. більше, ніж потрібно для компенсації обом споживачам. Таким чином, при:

$$MRS_{za}^I + MRS_{za}^2 < MRPT_{za} \quad (2),$$

можна провести поліпшення за Парето за рахунок перекладу частини ресурсів з виробництва суспільного блага у виробництво приватного блага. З аналогічних міркувань можна переконатися, що при:

$$MRS_{za}^I + MRS_{za}^2 > MRPT_{za} \quad (3),$$

до поліпшення за Парето призведе зворотний перерозподіл виробничих ресурсів. Отже, рівність:

$$MRS_{za}^I + MRS_{za}^2 = MRPT_{za} \quad (4),$$

свідчить про досягнення оптимального розподілу ресурсів між виробництвом приватного й суспільного блага.

Нехай у ролі приватного блага виступають гроші. Тоді MRS_{za} показує, яку максимальну суму грошей споживач

згодний заплатити за додаткову одиницю суспільного блага, тобто його ціну попиту на суспільне благо (P^0_z). У свою чергу, $MRPT_{za}$ показує, скільки грошей треба затратити для виробництва додаткової одиниці суспільного блага, тобто граничні витрати його виробництва (MC_z):

$$P^D_{z1} + P^D_{z2} + \dots + P^D_{zN} = MC_z \quad (5).$$

Оптимальний обсяг суспільних благ виробляється тоді, коли сума цін попиту всіх членів суспільства дорівнює граничним витратам на виробництво цих благ. У графічному виді це представлено на рис. 2. Графік сумарного попиту на суспільне утворюється в результаті вертикального (а не горизонтального, як для приватних благ) додавання індивідуальних графіків попиту.

Таким чином, втручання держави заповнює зони природної монополії організаціями інституціонального сектора, контролює приватних виробників, усуває погрозу диктату виробника внаслідок інформаційної асиметрії, приймає на себе безпосереднє виконання функцій, що забезпечують позитивні зовнішні ефекти, за допомогою правових і економічних механізмів контролює виконання цих функцій іншими суб'єктами.

ВИСНОВКИ

Втручання держави служить для забезпечення суспільних інтересів, установлення обов'язкового порядку споживання таких благ (обов'язкова загальна освіта, зафіксована Конституцією України). Держава часто йде на обмеження свободи споживачів, забезпечуючи необхідний рівень індивідуального споживання, що тягне небезпеку патерналістського деспотизму. В умовах, коли держава бере на себе надто великий обсяг патерналістської відповідальності, одна група громадян має можливість нав'язати через владні структури свою волю й переваги іншим верствам населення.

Для репродуктивної освітньої системи з фіксованим обсягом попиту та пропозиції схема виробництва освітніх послуг не відрізняється від загальної схеми. Суспільні витрати, витрати ресурсів — бюджетні кошти, що направляються на будівництво, утримання будинків і устаткування, амортизацію, тимчасові витрати на організаційну й підготовчу роботу, матеріальні витрати (технічні засоби), витрати викладацької праці й інвестиції коштів, часу в освіті, підвищення кваліфікації викладацьких кадрів або їхньої перекваліфікації втраховують явну складову граничних витрат. Гранична корисність окремих споживачів освіти оцінюється як приріст вимірних знань і вмінь. Гранична суспільна корисність трактується як збільшення кадрового й освітнього потенціалу суспільства.

Необхідність активної державної політики в сфері вищої освіти підтверджується даними про істотне структурне неспівпадіння обсягу спеціалістів, що випускаються потребам економіки, перевиробництві деяких спеціальностей і гострої нехватки інших.

Література:

- Лившиц В.Б. Правовые аспекты модернизации экономики образования / В.Б. Лившиц // Менеджмент в образовании. Научно-практический журнал. — 2004. — №2 (7). — С. 67—70.
- Лисенко Ю. Перебудова фінансування в державному ВНЗ / Ю. Лисенко, В. Андрієнко // Економіка України. — 2002. — №5. — С. 68—75.
- Лич В.М. Фінансування науки: аналіз стану, проблеми та шляхи вдосконалення / В.М. Лич // Вісник ВДУ ім. Лесі Українки: серія "Економічні науки". — 2005. — Розділ III. — С. 189—194.
- Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл: в 2-х т. — М.: Прогресс — Универс, 1993. — Т. 2. — С. 258.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2011 р.